

Д. Д. Пархоменка

Навук. кір. – К. Л. Хазанова, канд. філал. навук, дацэнт

ДЫЯЛЕКТЫЗМЫ Ё МОВЕ АПАВЯДАННЯЎ ВЯЧАСЛАВА АДАМЧЫКА

У артыкуле характарызуюцца дыялектызмы ё мове апавяданняў В. Адамчыка. Дыялектызмы ўжываюцца як ё мове герояў апавяданняў, што садзейнічае іх індывідуалізацыі, так і ё мове аўтара. Паводле адрозненняў ад літаратурных адпаведнікаў 187 дыялектызмы, выкарыстаныя В. Адамчыкам, падзяляюцца на лексічныя, фанетычныя, словаўтваральныя і граматычныя. Асобна можна выдзеліць этнаграфічныя дыялектызмы. Дыялектныя моўныя адзінкі, узятыя пісьменнікам з гаворкі роднай для яго мясцовасці, у творах закліканы перадаць мясцовы каларыт, больш наглядна паказаць месца дзеяння.

У мове кожнага народа выяўляюцца шматлікія слаі і шэрагі слоў і выказаў, якімі карыстаюцца не ўсе носьбіты мовы, а асобныя людзі, аб'яднаныя па пэўных прыкметах. Асаблівую цікавасць для мовазнаўчага даследавання ўяўляюць дыялектныя моўныя адзінкі – словы, выразы і сінтаксічныя канструкцыі, уласцівыя толькі пэўнай мясцовасці. У беларускай моўнай сістэме традыцыйна адзначаюцца дзве асноўныя групы гаворак: паўднёва-заходні і паўночна-ўсходні дыялекты з яркім выдзяленнем цэнтральных беларускіх гаворак. Акрамя таго, адметныя рысы маюць гаворкі Усходняга і Заходняга Палесся. Мясцовыя моўныя рысы заўсёды з'яўляліся вельмі прыцягальнымі для пісьменнікаў для адлюстравання ў мастацкіх творах, бо менавіта мова ё першую чаргу і надзвычай назіральна можа перадаць месца і час падзей, якім прысвячаецца літаратурны твор. Дыялектызмы – гэта выкарыстаныя ё літаратурнай творы моўныя адзінкі, якія ўжываюцца толькі на пэўнай абмежаванай тэрыторыі. У гаворках захоўваецца больш аўтэнтычная мова народа, бо гаворкі менш падпадаюць пад іншамоўныя ўплывы, а таксама падвяргаюцца сацыяльна-гістарычным змяненням. Асобныя рысы мясцовых гаворак утрымліваюць старажытныя формы беларускага маўлення. Для многіх беларускіх пісьменнікаў стала своеасаблівай візітнай карткай, адрознівальным знакам выкарыстанне ё сваіх творах моўных адметнасцей роднай гаворкі і выяўленне праз адлюстраванне мясцовых моўных рыс рэгіянальнага каларыту. Успомнім, напрыклад, Івана Мележа і яго знакамітую «Палескую хроніку», з якой, перш за ўсё дзякуючы адлюстраванню спецыфічных рыс мясцовай гаворкі паўстае настолькі наглядна знакамітае Усходняе Палессе. З іншага рэгіёну Беларусі бярэ вытокі творчасць В. Адамчыка. І ё мове яго твораў заканамерна і надзвычай выпукла адлюстроўваецца гаворка захаду Беларусі. Дастатковая колькасць дыялектызмаў сустракаецца ё мове апавяданняў В. Адамчыка, што ўвайшлі ё зборнік «Дзікі голуб» [1]. Языкознаўца Адрозненне моўнай сістэмы гаворак ад літаратурнай мовы праяўляецца на розных моўных узроўнях: фанетычным, словаўтваральным, лексічным, граматычным. У адпаведнасці з гэтым дыялектызмы падзяляюцца на розныя групы. Фанетычныя дыялектызмы – гэта словы, што атрымалі ё гаворцы адметнае гукавое афармленне. У мове названых твораў В. Адамчыка сустракаюцца гукавыя рысы заходнебеларускіх гаворак. Напрыклад, захаванне канцавога ненаціскага [o]: «Сцішылася, як дзіцятка» [1]. На месцы старажытнага праславянскага насавага галоснага [o], які ё старажытнарускіх і старабеларускіх помніках абазначаўся літарай ѡ (взѡти), адзначаецца [o]: «Міхалко, ці ж узёў мне білет?» [1]. Асабліва, адпаведна з асаблівасцямі роднай для пісьменніка гаворкі, выкарыстоўваецца ё апавяданнях і тапонім: «Не верылася, што ўжо Наваградак» [1]. Словаўтваральныя дыялектызмы адрозніваюцца ад літаратурных адпаведнікаў дэрывацыйнымі сродкамі і адметнасцямі словаўтварэння. Адметнае словаўтварэнне адлюстроўваецца ё назойніках: «Марцінава дачка – мая равесніца – тонкае, няспелае дзяўчо» [1]. На месцы назойніка беларускай літаратурнай мовы дзяўчынка пісьменнік ужыў утварэнне, уласцівае яго родным мясцінам. Больш спецыфічных у дэрывацыйных адносінах назіраецца ва ўжытых у мове апавяданняў прыслоўяў: «Аўтобус я спыніў напроці вёскі»; «Але

раскажу спярша, што было летась» [1]. Яскравая дыялектная рыса словаўтварэння прыслоўяў – суфікс - ка: «Пачакай, браток, дочка асталася тамака»; «Яны недзе тутака»; «Вуньдзека яны, вунь, - паказаў я рукою туды» [1]. Ужытыя ў апавяданнях дыялектныя прыслоўі маюць адпаведнікі ў літаратурнай мове: тамака – там, тутака – тут, вуньдзека – вунь. З суфіксам -ка ў мове даследаваных твораў В. Адамчыка ўжываюцца таксама дзеяслоўныя формы: «У мяне ёсцэка клетка» [1]. Граматычныя дыялектызмы перадаюць асаблівасці марфалогіі і сінтаксісу гаворак і адрозніваюцца ад слоў літаратурнай мовы некаторымі граматычнымі формамі і катэгорыямі. Большая частка граматычных дыялектызмаў утрымлівае сабой сляды старажытных моўных з’яў і працэсаў. Напрыклад, у мове апавяданняў В. Адамчыка пастаянна выкарыстоўваецца клічная форма назойніка: «Грэх, браце, грэх, таму і не пашанцавала»; «Вот трохі нездаровіцца, сынку»; «Міхалко, ці ж узёў мне білет» [1]. Форма клічнага склону выкарыстоўвалася ў старажытнарускіх помніках, захоўвалася ў старабеларускіх помніках, а зараз выкарыстоўваецца ў польскай і 189 ўкраінскай мовах. Захаванне клічнай формы ў заходніх беларускіх гаворках абумоўлена суседствам польскіх гаворак. Мясцовай моўнай рысай у мове апавяданняў В. Адамчыка з’яўляецца ўжыванне кароткіх прыметнікаў і займеннікаў: «А пакідала кожан раз тут» [1]. Нагадаем, што для беларускай літаратурнай мовы кароткія формы прыметнікаў і прыметнікавых слоў не з’яўляюцца ўласцівымі. Асобнай увагі заслугоўваюць дзеяслоўныя формы, выяўленыя ў мове апавяданняў В. Адамчыка: «То адчыняй, чаго стаяцьму! - крыкнуў з воза Кароль» [1]. Падобныя формы ўспрымаюцца ў сучасных беларускіх гаворках як адметнасці мясцовай мовы. Аднак гістарычна такія ўтварэнні – складаныя формы будучага часу. Старажытныя формы будучага складанага І часу ўтвараліся шляхам спалучэння двух слоў: асабовых формаў цяперашняга часу дапаможных дзеясловаў хотэти, начати, імѣти і інфінітыва іншага дзеяслова. З часам дапаможныя дзеясловы саступілі дзеяслову быць у формах будучага часу: тыпу буду рабіць. Формы дапаможнага дзеяслова імѣти (иму, имешь, име(ть), имемъ, имете, имуть) замацаваліся ў постпазіцыйным становішчы, страцілі пачатковы галосны і зліліся з інфінітывам: робити иму. Захаванне сінтэтычнай (аднаслоўнай) формы на месцы старажытнай двухслоўнай (аналітычнай) уласціва для ўкраінскай літаратурнай мовы. Гэтыя формы выкарыстоўваюцца ў беларускіх паўднёвазаходніх гаворках, што і адлюстроўвае мова твораў В. Адамчыка: «Гадаваў бы і я, але хто карміцьме?»; «А можа жыцьмем разам?»; «Казалі, год-два мецьме» [1]. Лексічныя дыялектызмы - гэтыя словы, якія вядомыя толькі носьбітам пэўнай гаворкі, жыхарам канкрэтнай мясцовасці. Лексічныя дыялектызмы маюць у літаратурнай мове адпаведнікі. Самы пашыраны лексічны дыялектызм, выяўлены ў мове даследаваных апавяданняў, - гэты назойнік кабета _жанчына’: «На вуліцы каля плота стаялі кабеты»; «Яму крычыць бялявая, шырокая ў крыжы кабета»; «Кабета спяшалася туды - смажыла, ёй хацелася піць» [1]. Лексема кабета замацавалася пад уплывам суседніх гаворак польскай мовы: польскае слова kobieta _жанчына’. На старонках апавяданняў В. Адамчыка сустракаецца лексема картопля _бульба’: «Дальбог, будзе капаць картоплі, - стрывожылася маці»; «І ў цябе накапаў кошык картопель»; «У такую пору, ці можа трохі пазней, калі павыкопваюць картоплі» [1]. Языкознаўства 190 У апавяданнях ужываюцца і мясцовыя назвы сельскагаспадарчых прылад: «І выцягнула з-пад мяне капач - яна яго не брала дадому» [1] – капач _рыдлёўка’. Да лексічных дыялектызмаў адносяцца найменні прадметаў адзення: «Праз якое паўгадзіны Марцін прывёў сюды хударлявага чалавека ў сінняй байкавай піжаме з шэрымі закарвашамі і ў пантофлях на босую нагу» [1] – закарваш _абшлаг, ніжняя частка рукава, адварот на канцы рукава’, пантофлі _лёгка дамашнія туфлі без абцасаў’. Месца дзеяння апавяданняў больш наглядна адлюстроўваецца за кошт дыялектных дзеясловаў: «Недзе ляцеў, бэрсаўся са страшэнным свістам вецер» [1] – бэрсацца _моцна дзьмуць, задзімаць з рэзкімі парывамі’. Асобнай група дыялектызмаў у мове твораў В. Адамчыка з’яўляюцца этнаграфізмы - словы, якія называюць прадметы, вядомыя толькі ў пэўнай мясцовасці, спецыфічныя прылады працы, прадметы побыту: - мэндаль _мера колькасці; дзесяць снапоў’: «Мая карова сцягнула з яго мэндля сноп-шапку»; «З сырога мэндля куры здзёўбалі нізкія каласы» [1]; - цабэрак _невялікі таз з двума ручкамі’: «Сярод двара ў цабэрку з двума вушкамі мок фікус» [1]; - шлэбы _віду абутку’: «Марцін у драўляных выдзеўбленых шлэбах з

накарэлым на іх зеленаватым гноем пасунуўся да загона»; «Я ўсунуў ногі ў шлэбы, усё роўна што ў пячоркі - нагрэў Марцін» [1]; - сачык _кароткае жаночае верхняе адзенне'; - шляк _палоска, аблямоўка па краі тканіну': «Кароль пазнаў толькі адну, у чорным сачыку, у сіняй суконнай спадніцы з белым шляком - тарціярку» [1]. Такім чынам, у мове апавяданняў В. Адамчыка ўжываецца вялікая колькасць дыялектызмаў. Дыялектызмы ўжываюцца як ў мове герояў апавяданняў, што садзейнічае іх індывідуалізацыі, так і ў мове аўтара. Паводле адрозненняў ад літаратурных адпаведнікаў дыялектызмы, выкарыстаныя В. Адамчыкам, падзяляюцца на лексічныя, фанетычныя, словаўтваральныя і граматычныя. Асобна можна выдзеліць этнаграфічныя дыялектызмы. Дыялектныя моўныя адзінкі, узятыя пісьменнікам з гаворкі роднай для яго мясцовасці, у творах закліканы перадаць мясцовы каларыт, адлюстраванне заходніх беларускіх гаворкі, больш наглядна паказаць месца дзеяння, лакалізацыю падзей, апісаных у апавяданнях. Перададзеная ў апавяданнях гаворка была роднай В. Адамчыку, 191 вельмі ім любімай і вельмі шанавальнай, аб чым пісьменнік і заўважае ў тэксце: «Аж ёкае сэрца ад нейкае дзікаватае, нязвычайнае радасці - гэта ўжо наша гутарка» [1]. Дзякуючы ўжыванню дыялектызмаў у мове твораў В. Адамчыка перад чытачом адразу паўстае адпаведны рэгіён Беларусі. Пісьменніку нават не абавязкова называць мясцовасць, дзе адбываюцца падзеі: усё прадстаўлена ў мове. Спіс літаратуры 1 Адамчык, В. У. Дзікі голуб: апавяданні / В. У. Адамчык [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://ekniga.org/reader/17811/>. – Дата доступу: 10.05.2020.